

Tarih Okulu
Yaz 2009
Sayı IV, 17-38.

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA YABANCI SERMAYEYE TEPKİ: AYDIN SANCAĞI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER

Cihan ÖZGÜN*

Özet

XIX. yüzyılın ikinci yarısında diğer Anadolu kentlerine göre oldukça gelişkin bir ticaret merkezi olan Aydın Sancağı; yabancı sermaye yatırımlarına ev sahipliği yapmıştır. Bunun sonucunda Aydın Sancağı'nda kapitalist ilişkilerin yayılmasıyla bölgenin gelir dağılımının adaletsizleşmesine paralel olarak, bir kısım nüfus, özellikle yabancı sermayedarlara ciddi tepkilerde bulunmuş ve isyan etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Aydın Sancağı, Kapitalizm, Eşkivalık, Güvenlik.*

Abstract

The Sanjaq of Aydın which was a far more developed commercial centre than the other Anatolian cities in the second half of 19th Century, received foreign capital investments. Therefore, capitalist associations expanded in Aydın and income distribution became unfair. So a number of people reacted to foreign investors seriously and rebelled.

Key Words: *The Sanjaq of Aydın, Capitalism, Banditry, Security*

Anadolu'nun tarihi sosyal açıdan "başkaldırı", "direniş" ve "isyan" hareketleriyle doludur. XIX. ve XX. yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bu türden hareketlerin büyük sorun haline geldiği dönemlerden biridir. Başkaldırı hareketlerinin XIX. ve XX. yüzyıl başlarında büyük ölçüde artması, değişen ve gelişen bir bölgede yeni durumlara alışma sürecinin toplum hayatı üzerindeki etkilerinden biri olarak düşünülebilir; bir başka deyişle bunlar

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

toplumun, XIX. yüzyılda büyük ivme kazanan modernleşme ve dönüşüm sürecine tepkisidir. Sözünü ettiğimiz bu başkaldırı, direniş veya isyanın ekonomik sistemdeki bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Eşkıya, şaki sözcüğünün çoğuludur ama genellikle şaki sözcüğünün yerine kullanılır. Eşkıya “kanun tanımaz ve ahlaksız” dır. Yol kesme, adam soyma, adam kaçıрма eylemleri de bu tanımlamaya dâhil edilebilir. Eşkivalığı tanımlamada kullanılan her sözcüğün yüklendikleri anlamda ortak nokta, içinde buldukları faaliyetlerin kanunsuz ve yerleşik düzeni bozan özellikleri olması ve sıradan halk için tehlike yaratmasıdır. Bütün eşkıyaların eylemlerini gerçekleştirdiği yer dağlık bölge ya da kırdır. Eşkıya ihtiyaçlarını karşılayacak maddi kaynağı kanunsuz işlerle sağlar; yol keser, adam soyar, adam kaçıracak fidye ister, köy basar, ev basar¹.

Tanzimat döneminde güvenlikle ilgili olaylar bireysel sorunlar olarak görülmüştü. Bunun yanında yol kesme olaylarına da sıkça rastlanmıştı. Ancak yol kesme olayları bireysel değildi. Ayrıca hırsızlık ve cinayet gibi olaylar da mevcuttu. Aydın’ın demiryolu ile İzmir’e bağlanması bölgedeki tarım ve ticareti geliştirmişse de, bölgede daha önce olmayan yoğunlukta Rum nüfusunun artması ve bunların ayrıcalıklı durumları huzursuzluğun kaynağı olmuştu. Düyun-u Umumiye ve reji uygulamaları halk üzerinde olumsuz etkiler yapmış, bölgede eşkıyalık olayları uzun süre devam etmişti. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz bölge, tarımın aşırı ticarileşerek, bölge gelirinin ve toprak dağılımının eşitsizliğine sahne olması nedeniyle, ekonominin dışında kalan tüm güçlü ve yetişkin adamlarına geçimlik iş veremeyen bir bölge niteliğine bürünmüştü². Bu yüzden ekonomi dışı kalan dinamik nüfus, doğal olarak

¹ Olcay P. Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap yay., İstanbul, 2007, s. 173-181.

² Saadet Tekin, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Nazilli*, (Basılmamış Doktora Tezi), D.E.Ü., A.İ.İ.T., İzmir, 1997. s. 75. XIX. yüzyılda Müslüman Türk tüccarların Türkiye’nin ticaretinde etkin olabilmesi için Osmanlı hükümetlerinin hiç gayret sarf etmediklerini söylememiz yanlış olur. 1850 yılından itibaren Osmanlı Hükümeti, ticareti kontrol altına almak ve Müslüman Türk tüccarların etkinliklerini artırmak için bazı kararlar aldı. Bu yönde çıkarılan kanunlardan biri olan Kanunname-i Ticaret, 1850 yılında yürürlüğe girdi. Kanun yürürlüğe girdikten sonra üç önemli sorunla karşılaşıldı. Birinci sorun İslam Şeriat Hukukuydu. Şeriat Hukuku, adi ortaklıklar dışındaki bütün şirket şekillerini geçersiz sayıyordu. Tüzel kişilik kurulamıyordu. İkinci sorun faiz sorunuydu. Kanunname-i Ticaret faizi normal karşılıyorsa da İslam hukuku faizi yasaklıyordu. Üçüncü sorun şer’i mahkemeler sorunuydu. Ticari ihtilaflar mecburen Şer’i mahkemelerde görülüyordu. Gayri Müslimler bu mahkemelere taraf olmak istemiyorlar ve bu nedenle Müslümanlarla ticari ortaklıklara girmiyorlardı. Bu durumda asıl sermaye sahibi gayri Müslimler yine kendi aralarında ortaklık kurmayı tercih ediyorlardı. Bu nedenle Tanzimat’ın

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

çeteciliğin potansiyel insan gücü olmuş ve bu konudaki insanlar haksızlığın suçlusu ve sorumlusu olarak gördükleri devlete, yerel yönetimlere ve onların uzantısı saydıkları ağa, eşraf ve mütegalibeye isyan etmişler, sosyal haydut tiplmesine uygun düşen rolleri eksiksiz oynayarak, bölge halkıyla bütünleşmişler, böylece eylemlerinde edilgen halkın desteğini yanlarına almışlardı³.

Aydın'daki eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkmasında pek çok sebepten belki de en önemlisi, yabancı sermayenin likiditelerini servete ve bunu da yeni üretim metot ve teknikleriyle sermayeye dönüştürmeleri sonucunda sermaye sahipleriyle kapitalist döngüye koşullandırılmış sermaye karşıtı gurubun yani fakir ve ezilmiş kişilerin çekişmesiydi. Ancak eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkmasında bazı ilginç iddialara da rastlıyoruz. Örneğin Mithat Paşa İzmir'e geldikten sonra İzmir şehrinin ve Aydın Vilayeti'nin güvenliğinin sağlanması konusu üzerinde önemle durmuştu. Çünkü atandığı dönemde buralarda güvenlikten eser yoktu. Göreve başlamasından sonra Yıldız'dan çekilen 28 Ağustos 1880 tarihli telgrafta Aydın Vilayeti'nde işlenen cinayetlerde ölenlerin sayısı sorulmakta ve bu sürekli işlenen cinayetlerde yabancı devletlerin

getirdiği ticaret serbestliğinden daha ziyade azınlıklar yararlandı. Bu bağlamda, Aydın'ın iktisadi düzeni, köylünün topraktan veya hayvandan elde ettiği mahsulleri veya tabiatın sunduğu imkânları kullanarak ürettiği ürünleri satmak temeline ve ayrıca bunun İzmir'e intikalinde var olan tüm aşama ve süreçlere dayanmaktaydı. Yabancı bir dil bilen Müslüman sayısının azlığı da hem devlet politikalarını "emanet edecek" kişilerin bulunmasını hem de Müslüman Türklerin iktisadi hayata katılmalarını önemli derecede engelliyordu. Böylece beşeri sermayede giderilemeyen bu eksiklik iktisadi hayatta kendini sürekli hissettirdi ve devlet politikalarının etkilerini de kısıtladı. Etnik ve dini olarak heterojen bir nüfus ve bunun sosyal farklılaşmışlığı değişikliğe olan direnci artırıyordu. Yerli gayri Müslim unsur serbest ticaret ortamı ile, batı tarzı hukuk düzenlemeleri ve eğitim sisteminden daha fazla yararlanırken yani "birey" olma yolunda ilerlerken, Müslüman unsur için İslam hukuku özellikle toplum ve aile konularında hakim olmaya devam etti. Bu hukuka göre şekillenmiş katı bir sosyal yapıyı kurmak çok zordu. Müslümanlara göre daha esnek dünya görüşleri sayesinde yerli gayri Müslimler daha kolay bir sosyo-kültürel değişiklik geçirebildi. İşte bu yüzden, XIX. yüzyıl içinde aracılık, komisyonculuk faaliyetleri ile yükselmeye başlayan yerli gayri Müslimlerle Müslüman teba arasındaki iktisadi güç farkı yüzyıl içinde gayri Müslimler lehine açılmaya başladı. Yeni "zenginler" batı tipi tüketim kalıplarını daha kolay benimsiyor ve toplumda hakim olan geleneksel normlardan ayrılıyordu. Şehirli hayat tarzı ve tüketim paternleri özellikle bu gurup arasında yayıldıkça bazı tüketim mallarında ithal ikamesi üretimi ortaya çıktı. Melih Gürsoy, *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanlarıyla Bizim İzmir'imiz*, Metis yay., İzmir, 1993, s. 117-118. Murat Baskıcı, *1800- 1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim*, Turhan yay., İstanbul, 2005, s. 191 ve 226. Sıtkı Aydınel, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1993, s. 57-58.

³ Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 5-9.

kışkırtmalarının söz konusu olup olmadığının araştırılması istenmekteydi. Kaldı ki bu telgraftan birkaç ay sonra güvenliğin tamamen sağlandığı ve bu sayede artık yolcuların korkusuzca yollarda gidebildiği ve buna bağlı olarak da ticaretin yeni bir canlılık kazandığı bir başka belgeden takip edilebilmektedir⁴.

Ancak sebebi ne olursa olsun bu eşkıyalık hareketlerinden mevcut düzen içinde ilk etkilenen unsur sosyal ve ekonomik hayattı. Özellikle yabancı sermayeye karşı biriken öfkenin bir dışa vurumu kabul edebileceğimiz bir kısım eşkıyalık hareketlerinin bölgenin en yoğun iş zamanlarında ortaya çıkması, sosyal ve ekonomik yaşama büyük darbeler indiriyordu. Mesela bölgenin en önemli zenginlik kaynağı olan incirler kurutulurken veya bağbozumu yapılırken eşkıyalık hareketlerinin olması, bölge sosyal ve ekonomik hayatı için büyük kayıplar yaratıyordu. Bahçelerinde son sürat çalışan halk eşkıya eylemlerinden dolayı topraklarını terk ederek evlerine kapanıyorlardı. Hatta baskınların yoğun olduğu 1880'li yıllarda bir İngiliz kapitalist girişimci, tarlalarında çalışan işçileri korumak için 43 silahlı muhafız tutmuştu. 1881'de İngiltere Büyükelçiliği Batı Anadolu'da toprak satın alanların kendilerini tehlikeye attıklarını bildirme zorunluluğu duyuyordu. Eşkıyalık hareketini bastıramayan dönemin bölge valileri görevlerinden alınıyorlardı⁵. Bununla birlikte eşkıyalık tam anlamıyla önlenemiyordu. Çünkü Aydın'da iç güvenlik sağlanamıyor, toplumsal düzen bir türlü yoluna koyulamıyor, düzeni bozan faktörler derine inilerek saptanamıyordu. Yabancı sermayedar ve yerli zengin grup iktisadi yapabilirlikleri hesaplayabilmişler ama mevcut düzenin bünyesinin bu faaliyetleri kabul edip edemeyeceğini hesaplayamamışlardı. Biriken sermayeye karşı olan tepkinin ilgi çekici örneklerinden biri Aydın'ın Teke köyünde bir grup eşkıya üç Hristiyanın dükkânlarını soyması ve dükkân sahiplerini de öldürmesiydi⁶. Yabancı sermayeye tepkinin bir diğer göstergesi ise fidye amaçlı eşkıyalık hareketiydi. Rum Sokrat'ın kaçırılması olayı bu tip hareketten sadece

⁴ Zeki Arıkan, "Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880- Mayıs 1881)", *Uluslararası Mithat Paşa Semineri- Bildiriler ve Tartışmalar*, Edirne, 1984, s. 135- 136 ve 143.

⁵ Sabri Yetkin, *a.g.e.*, s. 130; ve ayrıca bkz. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş yay., Ankara, 1982, s. 206n.

⁶ Değerli kütüphanelerini bana açan, pek çok kaynaklarını ve özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerini bu çalışmam sırasında kullanmama izin verme inceliğini gösteren hocam Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı Sn. Dr. Olcay P. Yapucu ve ayrıca eşkıyalık hareketleriyle ilgili dönemin bazı gazete haberlerini çalışmamda kullanmam için bana veren Adnan Menderes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Sn. Yrd. Doç. Dr. Günver Güneş'e teşekkürü bir borç bilirim. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra B.O.A. şeklinde gösterilecektir) *B.O.A.*, Y. PRK. ASK., 14 RA 1323.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

biridir. “(...) Eşkîya'nın dağa kaldırdığı Söke kazasına tabi Kelebiç karyesi ahali-i hristiyanisinden Sokrat nam şahsın dünkü gün eşkıya tarafından 400 lira fidye-i necat alınarak salıverildiği (...)” İzmir'den Ferik Mehmet Şakir Paşa tarafından bir resmi yazıyla bildirilmektedir⁷. Yine büyük bir sermaye birikimine sahip olan Forbes kumpanyasının Nazilli şubesine mensup meyan kantarcısı İtalyan devleti tebaasından Yorgi Falko, Horsunlu köyü civarında ikamet ettiği evinde eşkıyalarca basılıp, birkaç yerinden ciddi surette yaralanarak eşyası gasp edilmişti. Kaza kaymakamı Cemal Bey Efendi ile Zabıta Muavini Mülazım Çerkes Osman Ağa ve Kuyucak Nahiyesi Zabıta memuru Topçu Ahmet Çavuş tarafından takibe alınan bu şaki grubu kısa zamanda bertaraf edilmişti⁸. Hemen hemen benzer bir olayda Söke'de meydana gelmişti. “... Söke'de meyan fabrikasının Tuzburgazı karyesindeki meyan kantarını mesalih (silahlı) beş meçhul eşhas basarak iki bin guruş kadar bir meblağ alarak fırar ettikleri fabrika-yı mezkûr direktörü İngiltere tebaasından Mösyö Hüdor tarafından makama verilen istidadan anlaşılmış...” olduğu, İzmir'den Kaymakam Refik Bey tarafından bildirilmişti⁹.

Ancak bazı zamanlar kişisel husumetler sonucu ortaya çıkan saldırılara da eşkıyalık yakıştırmaları yapılabiliyordu. Örneğin Nazilli'ye bağlı Gencelli köyü civarında Forbes kumpanyasına mensup İtalyan devleti tebaasından Yorgi Florınsu'nun evi 7- 8 kişiden oluşan bir çete tarafından basılmış, eşya ve parası alınmış, Florınsu çok ciddi bir şekilde yaralanmıştı. İstanbul Sabah Gazetesi bu haberi bir eşkıyalık olayı olarak değerlendirmiş, ancak dönemin Hizmet Gazetesi yapılan inceleme sonucunda ortaya çıkan gerçeğe dayanarak olayın bir eşkıyalık hareketi olmadığını bildirmişti. İşin iç yüzü şöyleydi; çete tabir olunan kimseler Gireniz köyünden 4 rençperdi ve bu suçu da zannedildiği gibi şakavet maksadıyla işlememişler, Florınsu ile aralarındaki bir husumetten dolayı bu saldırıyı gerçekleştirmişlerdi¹⁰. Bir başka örnek ise Karacasu Nahiyesi'ne bağlı Karapınar köyünde piyan memurlarından Yovanni'nin evinin basılmasıydı. Dönemin basının da fevkalade başarı ve hizmetlerinden dolayı övülerek anılan Polis Refet Efendi ve zabitan memuru Hacı Ahmet Efendiler tarafından bu eşkıyalık hareketi de bertaraf edilmişti¹¹.

⁷ B.O.A., Y.PRK. MUD., 22/ 59, 13 C 1317.

⁸ Hizmet, 1 Nisan 1891.

⁹ B.O.A., Y. PRK. ASK., 227/ 35, 9. M. 1323.

¹⁰ Hizmet, 1 Nisan 1891.

¹¹ Hizmet, 3 Şubat 1891. Büyük sermaye yatırımcıları ve yatırımlarının bulunduğu çevreler eşkıyalık hareketlerinin öncelikli ortamlarından biri olarak görülmektedir. Kaldı ki, Köyceğiz'de

Bölge ekonomisinde meyan kökü bitkisinin önemli bir yeri vardı. Özellikle Aydın ve çevresinde Mac Andrews and Forbes şirketi bu bitkinin toplanıp, temizlenip fabrikalarında meyan balı haline getirilmesi sürecinde adeta rakipsiz konumunu koruyordu. Toprak sahipleriyle yapılan anlaşmalar gereğince ya toprak sahipleri kendi tarlalarında yetişen meyan köklerini toplayıp şirketin çeşitli yerlerde kurmuş olduğu depolara getiriyor ve getirdikleri miktara göre para alıyor ya da şirketin tuttuğu paralı işçiler bu tarlalar da çalışarak kökleri topraktan çıkarıp depolara teslim ediyorlardı. Köylüler meyan bitkisini tarlalara zararlı ve değersiz saydıkları için, şirketin ham madde bulması son derece kolaydı; o kadarki, köylüler nasıl olsa tarladan temizleyecekleri meyan bitkilerini toplamaları için kendilerine üste para verilmesini anlamakta güçlük çekiyorlardı. Depolardan fabrikalara ulaştırılan kökler burada temizlenip balyalanıyor veya buhar gücü ile çalışan makineler tarafından meyanbalı haline getirildikten sonra ihraç edilmek üzere İzmir'e gönderiliyordu¹². 1875'de Abacıoğlu adında bir Ermeni'nin kurduğu bir şirket İngiliz şirketiyle rekabete girerek Söke ve Aydın'da iki fabrika açtı. Toprak sahiplerinin ve İngiliz şirketi hesabına çalışan köylülerin topladığı köklere İngiliz şirketten daha yüksek bir fiyat ödeyen Abacıoğlu başlangıçta büyük başarı kazandı. Yüksek fiyatın çekiciliğine dayanamayan köylüler eskiden İngiliz şirketi için topladıkları kökleri Abacıoğlu'nun depolarına götürmeye başladı. Mac Andrews ve Forbes bu Ermeni şirketi'nin ihracat olanakları kısıtlanırsa kendisinin dünya'da rakipsiz kalacağını bildiği için tüm çabalarını bu amacı gerçekleştirmek yolunda harcadı ve sonunda Abacıoğlu'nu saf dışı bırakacak faaliyetlerde bulundu ve Abacıoğlu tüm faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı¹³. Ancak Abacıoğlu'nun meyanbalı üretimini durdurması bölgedeki tekeli faaliyetlerinin sona erdiği anlamına gelmemekteydi. Çünkü Çine'de Abacıoğlu'nun bir un fabrikası mevcuttu¹⁴. Aslında Mac Andrews ve Forbes pazara hâkim olma ve rakipsiz kalabilmek için bu gibi pek çok hareketlerde bulunuyordu. Bir başka örneği de, Aydın'ın Umurlu köyünde izlemek mümkündür. Bir şirket, bir araziyi kiraladığında, bu arazideki meyan kökleri o şirkete ait olur, bu meyan kökleri başka bir tüccara satılamazdı¹⁵. Nitekim

yedi şaki bir maden ocağını basmış ve bin lira gasp etmişlerdi. Bu yedi şakiden dördü yakalanarak etkisiz hale getirilmişlerdi. *B.O.A.*, Y. PRK. ASK., 243/ 71, 29 Z 1324.

¹² Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, s.112; ve ayrıca bkz. Saadet Tekin, *a.g.t.*, s. 119 – 120.

¹³ *A.g.e.*, s. 112-113.

¹⁴ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, H. 1307, s. 760.

¹⁵ *B.O.A.*, Y.MTV., 309 / 119, 15 R 1316.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

Aydın'ın Umurlu köyünde Hasan Bey bir tarlaya sahipti ve Hasan Bey Almanyalı Simon isimli bir tüccara bu arazisini kiralamıştı. Bu, o tarladaki meyan köklerini Tüccar Simon'un ve onun şirketi tarafından toplanacağı anlamına geliyordu. Forbes şirketi bunu önlemek, Tüccar Simon ve şirketini saf dışı bırakabilmek için müdahalelerde bulunmuş ve en sonunda olay İzmir mahkemesine intikal etmişti¹⁶.

Burada tekrar hatırlatmakta yarar gördüğümüz nokta Aydın'daki sermayedar gurubun aynı zamanda hem toprak sahibi hem de tüccar olduğudur. Sermaye birikimi sahipleri arasında bir sömürge kaygısı ve kavgası vardı. İzmir'de oturan bir tüccar ve Aydın'da kiralandığı meyankökü tarlaları sahibi Almanyalı Simon ile İngiliz Forbes adlı tüccarın onun tarlalarından zorla kök ihraç etmesiyle patlak veren sorun, Hariciye Nezareti'ne bildirilmişti. İşin ilginç yanı sefareterler bu olayın “*musalaa-ı senedden müsteban olacağı vechle*” yani “uzlaşıcı senedin açık olduğu şekliyle”, “*ifa-yı muktezasınca*” yani kanun ne ise o şekilde çözülmesi yolunda bir cevap vermişti¹⁷. Bu da bu tip olayların çok sık yaşandığını, olayların tek tek incelenmesi yerine, *kadim olana riayet edilmesi* gereğini ortaya koyar nitelikteydi. Osmanlı Hükümeti 1879 yılında meyanbalı

¹⁶Olayın ayrıntıları *Huzur-u Ali-yi Hazret-i Sadaretpenahi*'ye yazılan resmi bir yazıda şöyle anlatılmıştır: “İzmir'de mukim Almanyalı Simon nam tacir ve kumpanyasının Aydın'da Umurlu kurbinde kâin bilcümle meyan kökü tarlalarını yine isticar etmiş olduğundan geçen kış mezkûr tarlalardan İngiltereli Forbes nam tacir tarafından cebren kök ihracatı zımında vukua getirilmiş olan müdahalat ve muamelattan bahsle işbu tarlaların tecavüzden muhafazası canib-i sefareten iltimas kılıldığı Hariciye Nezaret-i Celilesi'nden işar olunup işin muhakemece derdest-i ruyet bulunmasına binaen Adliye Nezaret-i Celilesi'yle bi'l-muhabere alınan cevapta husus-u mezkûr İzmir muhakemesince ruyet edilmekte ise de hukuk-u tasrifiyeye taadiyat ve tecavüzdandan müdafaa-ı kuvve-i idareye ait olduğu cihetle bu babda mahkemece bir karar ittihazına değin mezkûr tarlalara hiçbir taraftan müdahale vuku bulmaması zımında zabıtaca tedabir-i mukteziye ifası gösterilmekten naşi canib-i vilayete icra-yı tebligat olunması ve Nezaret-i müşarünileyhe de malumat verilmiş idi. (...) Her birinin maiyetlerinde bir takım efradı mesaliha istihdamıyla yekdiğerinin tarlasından çıkarılan kökleri cebren nasb etmek gibi muamelata ve buna hükümet-i mahalliyeye müdahale olduğu surette hükümet aleyhinde esnad-ı tarafgiriye cerain etmekte oldukları ve ahval-i mezkurenin devamı halinde asayiş mahalliyenin düçarı tehdid olacağı gibi bu yüzden bir gaile-yi azime zuhuru muhakkak bulunduğu beyanıyla mezkûr kumpanyalar tarafından vukua gelen harekât-ı tecavüzgaranenin cidden ve katıyyen men'i esbabının mensub oldukları sefareterle bi'l-muhabere acilen temini veyahud hafriyatının külliyyen men ve tatiliyle muhakemeden bir karar istihsal edilinceye değin zikr olunan tarlaların hiç biri tarafından işletilmemesi şıklarından birinin icrasıyla Vilayet'e bir an evvel telgrafla malumat-ı itası lüzumu kemal-i ehemniyetle işar ve keyfiyetinin evvelce huzur-u sami-i sadaretpenahiyelerine arz olduğu beyan ve işar kılınmıştır (...) B.O.A., DH. MKT., 1461/91, 22 R 1305, ve ayrıca bkz. B.O.A., D.H.MKT., 1451/55, 09 M 1305.

¹⁷B.O.A., DH. MKT., 1448/ 34, 30 Z 1304.

ihracatından alınan vergiyi kaldırınca Mac Andrews and Forbes şirketi büyük bir genişleme dönemine girmiş, Aydın'da ikinci bir fabrika daha açılmıştı. Ancak 1881'den sonra şirket ile Osmanlı Hükümeti arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamış, 1881'de şirketin üretim hacmine göre hesaplanan verginin %167 artırıldığı ve bu artışın 1879'dan beri geçerli sayılacağı bildirilince şirket dava açmış, ardından 1888'de meyanbalı ihracatından alınan vilayet payı iki misline çıkarıldığı zaman şirket bu ek vergiyi ödememekte direnmiş ve şirket ihracatını durdurmuş, sonunda haklı olduğu anlaşıldıysa da, depolarındaki 33.780 ton meyanbalı tamamen çürümüşü¹⁸.

Forbes firmasının büyük rakibi olan ve 1886 yılında Aydın'da meyan balı fabrikası kuran bir Alman şirketi Aydın Sancağı'nda hammadde sağlamayı garanti altına almak için bir kısım tarlaları 9 yıl süreyle kiralamıştı. Ürettiği meyan balını Almanya'ya ihraç eden fabrika kısa zamanda başarıya ulaştı. Forbes şirketi Alman şirketine doğrudan etkili olamayacağını anlayınca İstanbul'da İngiltere elçiliği kanalıyla konuyu halletmeyi düşündü ve İngiltere Büyükelçiliği'ne başvurarak Alman rekabetinin önlenmesi gerektiğini, aksi halde İngiltere çıkarlarının ciddi şekilde zedeleneceğini bildirdi. İngiltere Büyükelçiliği bu konuda herhangi bir şey yapabildi mi bilemiyoruz, fakat Forbes'in bu müracaatından tam iki hafta sonra, kimlikleri belli olmayan 200 silahlı kişi Alman şirketinin depolarını basarak on bir bekçiyi ağır şekilde yaraladı, iki bekçiyi öldürdü ve depolarda bulunan bütün meyan kökü ve meyan balı stoklarını tahrip etti. Depolarında satacak malı kalmayan ve siparişleri zamanında karşılayamayan Alman firması, kısa bir zaman sonra fabrikalarını kapatmak zorunda kaldı. Alman şirketinin kapanmasından sonra Forbes şirketinin Türkiye'de hiç rakibi kalmamıştı. Ancak şirket bu kez de Çarlık Rusya'nın Kafkasya'da imal edilen meyan balı ihracatı rekabetiyle karşılaştı. Forbes şirketi ülkedeki tekeli uzun süre korumasını bildiyse de dünya meyan balı ihracat pazarlarında karşılaştığı rekabet yüzünden bir süre sonra Türkiye'de ki fabrikalarını kapatmak zorunda kaldı¹⁹. Mac Andrews and Forbes şirketi zaman içinde bölgedeki tekeli yitirdi. Tekeli konumunu yitirmesinde ihracat pazarında önce Alman şirketlerinin sonra da Amerikan tröstünün rekabeti etkili olmuştu²⁰. 1927 yılına gelindiğinde

¹⁸ Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, s. 113-114.

¹⁹ Melih Gürsoy, *a.g.e.*, s. 66.

²⁰ Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, s. 115.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

Nazilli'deki meydan kökünün Fransız şark sanayi şirketleri tarafından işlendiği ve piyasalara sevk edildiğinden bahsedilir olmuştur²¹.

Bölge huzur ve güvenliğini tehdit eden ve kapitalist rakip iki şirketin aralarındaki bu çekişmenin yanı sıra bölge asayişini bozan daha büyük çapta güvenlik meseleleri de söz konusuydu. Aydın şehrinde isminden en çok söz ettiren eşkiyalardan biri olan Çakırcalı ve avanesi, Aydın'ın en zengin kişisi olan ve arasında husumet bulunan Barutçu İstavri Efendi'nin fabrikasını basıp bin lirasını almıştı. Bu hem ondan intikam almasını hem de çevresindekilere gözdağı vermesini sağlamıştı. Çakırcalı'nın Aydın Çiftkayalar'deki fabrikayı basması üzerine Kara Sait Paşa derhal üzerine gönderilmişse de bertaraf edilememiş, Sait Paşa bu yüzden görevden alınmıştı. Mesela Çakırcalı Aydın Demiryolu üzerindeki bir başka fabrikayı da 3 Kasım 1906'da yakmış ve Erbeyli Tren istasyonunu basarak telgraf makinesini imha etmiş ve Osmanlı-Aydın Demiryolu kumpanyasına ait, İzmir- Aydın seferini yapan treni durdurup talan etmişti²². Çakırcalı'nın unutulmayacak kadar önemli bir olayı da, Barutçu Kardeşlerin Aydın Kırkahveler'deki muhteşem fabrikasını yakmasıydı. Kereste, çırçır, un ve yağ bölümlerinden oluşan fabrika Aydın'a on mil uzaklıktaydı ve otuz bin liraya tesis edilmişti. Bu tesisin depolarında bulunan beş bin kıyve zeytinyağı ve yüz bin travers de yanmıştı. Çakırcalı Mehmet, fabrikayı yaktıktan sonra, Barutçu Kardeşlere haber göndererek, 5.000 lira ödemedikleri takdirde, Aydın'ın Cumalı mevkiindeki diğer fabrikalarını da yakacağını bildirmiş ve tehdit etmişti. Bu Çakırcalı'nın her zaman başvurduğu iki yoldan birisiydi. Diğer tehdit etme yolu bastığı yerlerde işlediği cinayetler sonrası halka psikolojik baskı uygulayarak, halkın kendisini ihbar etmesinin önüne geçme taktiği idi²³.

²¹ Saadet Tekin, *a.g.t.*, s. 120.

²² *B.O.A.*, DH. MUI., 33/2-3, 24 N 1327; ve ayrıca bkz. Sabri Yetkin, *a.g.e.*, s.107-108 ve 109.

²³ *A.g.e.*, s. 132 ve 137. Çakırcalı'ya geniş halk kitleleri tarafından yardım ve yataklık edilmesi belki de bu psikolojik baskıdan kaynaklanmaktaydı. Söke taraflarında Çakırcalı'ya yardım ve yataklık eden iki köy ahalisine karşı tedbirler alınmış, yapılan aramalar sonucunda 18 *gara tüfenk* ele geçirilmiş ve Çakırcalı'nın harekâtını önlemek için müfrezeler çıkarma yoluna gidilmişti. *B.O.A.*, Y. PRK. ASK., 243/ 71, 29 Z 1324. Dönemin gazetelerinde de Çakırcalı'nın gerek tek başına ve gerekse diğer çete mensuplarıyla (örneğin Tekeli oğlu Mehmet ile) bulunduğu eşkiya hareketlerine geniş bir yer ayrılıyordu. *Ahenk*, 22 Eylül 1909. Bununla birlikte Aydın'ın Teke köyünde kimlikleri belirlenemeyen şakiler köyün üç Hıristiyan dükkânını soymuşlar ve dükkân sahiplerini öldürmüşlerdi. *B.O.A.*, Y. PRK. ASK., 229/ 28, 14 RA 1323. Aydın'da en az Çakırcalı kadar meşhur olan Çalık Hüseyin adlı bir diğer eşkiya Köşk nahiyesinde Jandarma Yüzbaşı Mehmet Efendi tarafından yakalanmıştı. Ancak bu yakalama süreci askerın mavzer tüfeğini kullanmasını bilmediğinden çok zor geçmişti. Çakırcalı bir başka

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Aydın ve çevresinde meydana gelen bazı yangınlar, bölgede gizli bir sermaye rekabetinin olabileceğini akla getirmektedir. Ahenk Gazetesi'nin 20 Nisan 1910 tarihli haberinde Aydın Sancağı'na tabi Nazilli'de ardarda çıkan yangınların bir sabotaj olabileceği üzerinde duruluyordu²⁴.

Bölge demiryollarının önemli ve zengin bir ticari ulaşım vasıtası olarak görülüşü de, demiryollarının eşkıyalar tarafından tehdit edilmesi için en uygun durumu arz etmiştir. Nitekim Aydın ile Ayasuluğ arasında işleyen demiryolunda bir tren haydutlar tarafından soyulmuştu²⁵.

şaki olan Kara Ali ile birleşerek yakalanan şaki Çalık Hüseyin'in evini yakıp askerle çatışmaya girişmiş ancak yine ele geçirilememiştir. **B.O.A.**, Y. PRK. ASK., 247/ 70, 02 Ca 1325.

²⁴ Aydın'da çıkan yangınlar ayrıca bir çalışma konusu olarak düşünülebilir niteliktedir. Bu yangın olaylarından ilgi çekici birkaç örnek verecek olursak; Aydın'da Çiçekli Kahve mevkiinde çıkan yangında 35 dükkân yanmıştı. Burada dikkat çeken bu dükkânların neredeyse tamamının Musevilere ait kavaf mağazaları olmasıydı. Daha da ilginç suyollarının tamirati yüzünden yangınlara su taşınmaması bu tür olaylara müdahaleleri oldukça güçleştirmekteydi. **Ahenk**, 6 Nisan 1910. Aydın Nazilli Köprüsü mevkiinde çıkan bir başka yangında iki bakkal, iki berber, iki aşçı, iki kahve, bir şekerçi, bir tenekeçi, iki uncu dükkânıyla bir meyhane ve ustabaşı hanı yanmıştı. Belediyenin yangın tulumbaları ufak ve eski sistemde olduğu için bunlardan yeterince istifade edilememiş, halkın gayretiyle bu yangın söndürülmüştü. **Ahenk**, 26 Eylül 1326 (1910). Aydın'da çıkan yangınlardan en büyüğü olarak tasvir edilen Ağustos ayı içinde çıkan yangın ise ayrıntılarıyla dönemin gazetelerinde şu şekilde yer almıştır: "*Aydın'da şimdiye kadar vukua bulan hariklerin hiç biri kabil-i kıyas olmayacak derecede azim-i müthiş bir harik vukua gelmiştir. Harik Ağustos'un 12. evvelki Cuma günü zuhur etmiş devam ettiği müddetçe 1500 hane, 250 dükkân, 2 cami, 2 medrese, 3 havra, 2 kilise, 1 han, 1 otel ki cem'an 1761 bab ebniyye yanmıştır. Bunun neticesi olarak 500 kadar aile halkı bütün bütün açıkta kalmış ve hükümete muhtaç bir haldedir*". Vali Paşa ve Polis Müdürü Posta treniyle derhal yangın bölgesine (Saray İçi, Gümrük Önü, Tire Kapısı) hareket etmişler ve gerekli tahkikata başlamışlardır. **Ahenk**, 27 Ağustos 1911. İtfaiye noksanlığı bu yangının daha da büyümesine neden olmuştur. Yapılan tahkikat sonucu yangının bir kaza sonucu ortaya çıktığı anlaşılmıştır. **Ahenk**, 28 Ağustos 1911.

²⁵ **Tasvir-i Efkar**, 27 S. 1280. Ege bölgesinin ürettiği ürünlerin dışarıya gönderildiği İzmir'i hinterlandı Aydın'a bağlayan bölgedeki demiryolları büyük miktarda ki ürünü Avrupa pazarına aktarabilmek amacıyla yapılmıştı. Şevket Pamuk, "*19. yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. III, İstanbul, 1985, s. 652. Bölgede bulunan ve yeni yeni işletilmeye başlanan madenler ve tarım ürünlerinin artışı artık kente daha çabuk ve daha büyük kapasiteli mal akımlarına ihtiyaç gösteriyordu. Zira kent çıkışlarındaki malların Avrupa'ya aktarılmasındaki teknoloji de değişmiş, buharlı gemiler ortaya çıkmış ve İzmir'e düzenli gemi seferi başlamıştı. Bu şekilde büyük miktarlardaki malların daha çabuk dışarıya gönderilmesi olanakları da doğmuştu. Çınar Atay, "*Metropolleşmeye Doğru İzmir*", **Ege Mimarlık Dergisi**, II, İzmir, 1991, s. 161. Batı Anadolu'da demiryolu yapımının en önemli amaçlarından biri, bölgedeki tarımsal hinterlandı İzmir'e bağlamaktı. 1856'da Küçük Asya Pamuk Şirketi'nin kurulması ve pamuk üretiminin özendirilmesi ile İzmir-Aydın demiryolu imtiyazının da yine aynı tarihte alınması ilginç olmalıdır. Ayrıca İzmir-Aydın Demiryolu

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

Demiryolu yatırımlarının başladığı dönemde, bu alanda kadrolu işçiler ile beraber mevsimlik olarak da çalıştırılan işçiler oluşmaya başladı. Demiryollarında çalışan işçiler, şirketlerin sömürüsüne maruz kalıyorlardı. Bu sömürü, şirketlerin Türk işçiler ile yerli Hıristiyan ve yabancı işçiler arasında yapılan ücret ve sosyal haklarındaki eşitsizlik ile başlıyordu. Şirket sahipleri, vasıflı işçileri Avrupa'dan getiriyordu. Yerli işçileri de vasıfsız işlerde kullanıyordu²⁶. Aydın Sancağı'nda böylesine bir durumda, zaten sağlıklı olmayan bir iktisadi yapı içinde zengin bir yabancı sermayesi ve servetinin oluşmasına koşut olarak; şehrin yöre gelirine ortak çıkan ve yerli halkı saf dışı eden yabancı yatırımcılar adeta iktisadi bir egemenlik kurmuştu. Öyle ki bu rahatsızlık, Aydın Demiryolu işletme müdürü Demayo Efendi'nin işletmeye yetenekli Müslümanları işe almayıp, gayrimüslimlerden işe adam almasına kızan ve işe alınmayan bir iki kişi tarafından saldırıya uğramasında görülmekteydi. Demayo Efendi Nafia Nezareti'ne vazife başında saldırıya uğradığına ilişkin bir ihbarda bulunmuştu. Ancak Aydın Valisi, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı resmi yazıda vazife başında saldırı hususunun yalan olduğunu belirtiyordu. Aydın Demiryolu idaresinin İngilizlerden oluşan bir

Şirketi'nin çeşitli ticaret odaları ile ilişki kurması ve Manchester gibi şirketlerin de raporlar yayımlayarak pamuk-demiryolu ilişkisini ele alması da ilgi çekicidir. Ancak, burada vurgulanması zorunlu olan nokta, bölgenin pamuk ihracatının artmasında asıl etkinin dünya fiyatlarındaki büyük sıçramalardan meydana geldiği ve Aydın'a kadar olan kısmı 1866-67'de tamamlanan İzmir-Aydın demiryolunun buna sonradan katkıda bulunduğudır. Yine bu çerçevede, demiryolları Batı Anadolu'ya gelmeden önce bölge ticaretinin belli bir düzeye erişmiş olduğunu kesinlikle belirtmek gerekir. Muhteşem Kaynak, "*Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Ekleme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış*", **Kent Kültürü Dergisi**, Sayı. 1, Nisan- 2000, s. 146. Osmanlı Devleti Kırım Savaşından sonra demiryollarının siyasi, iktisadi ve askeri alanlardaki gerekliliğini ve önemini iyice anlamıştı, ancak İmparatorluğun demiryolu yapmaya müsait bir mali yapısı yoktu. Kırım Savaşı üzerine Avrupa ile mali ilişkileri genişleyen Osmanlılar istikraz kapılarının açılmasıyla İngilizlerin müracaatına olumlu yanıt vererek Aydın Demiryolu'nun inşasının başlatılmasına karar verdi. Sait Toydemir, "*Aydın Demiryolu*", **Demiryol**, Sayı. 7, Nisan- 1952, s. 29-31. Osmanlı yöneticilerinin ülke genelinde demiryolu yapımını desteklemelerinin iki temel nedeni vardı. Bu nedenlerden birincisi ülkede giderek artan iç karışıklıkların demiryolunun sağlayacağı hızlı asker taşınması ile önlenebileceği düşüncesiydi. İkincisi de ülkenin içinde bulunduğu mali bunalımın hafiflemesine yardımcı olmaktı. Gülçin Uzuntepe, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın, Kasaba (Turgutlu) 1856-1897**, Anadolu Üniv. Sos. Bil. Enst., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2000, s. 19. Eşkıyalık vergi toplamayı engelliyordu; döşenecek demiryolları ile eşkıyanın üzerine gidileceğine ve daha etkin vergi toplamanın gerçekleşeceğine inanılıyordu. Nedim Atilla, **İzmir Demiryolları**, İ.B.B., Kent Kitaplığı yay., İzmir, 2002, s. 40-41.

²⁶ Birten Çelik, **Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800- 1870)**, Basılmamış Doktora Tezi, D.E.Ü., A.İ.İ.T. Enst., İzmir, 1999, s. 92-93.

büyük grupça işletildiği söylenen yazıda, İzmir’de işsiz ve sefil kalan insanların bir iş bulmak amacıyla Aydın Demiryolu İşletmesine müracaat ettikleri, değil bu sayede iş bulmak, Müdür Demayo Efendiyle bile görüşemedikleri anlatılmaktaydı. Osmanlı Hükümeti idaresindeki Aydın Şimendiferlerinde Müslüman oldukları gerekçesiyle çalıştırılmayan bu işsiz, sefil insanların sabırlarının tükenmesi sonucu iki kişi sokakta rastladıkları Demayo Efendiyi dövmüştü. Aydın Valisi yazısında, olayın abartılarak bildirildiğini, saldırının planlı olmadığını, söylendiği gibi görev başında bir saldırı gerçekleşmediğini ve bir saldırı aletin de bulunmadığını da bildiriyor; saldırgan iki kişinin de cezaya çarptırılacaklarını da ekliyordu. Ancak belgenin en önemli vurgusu, Aydın Şimendiferler idaresinde en azından İngilizler kadar Müslümanlara da görev verilmesi temennisinin Nafia Nezareti’ne bildirilmesinin istenmesiydi. Bununla birlikte, bu belge Dâhiliye Nezareti’ne Nafia Nezareti Müsteşarı tarafından bir ek yazıyla iletilirken hayli ilginç bir ifade kullanılarak, “*Aydın Demiryolu İşletmesine Nafia Nezaretinin en önemli memurlarından biri olan Demiryol ve Limanlar idaresi heyet-i fenniyesi müdürü Demayo Efendinin getirildiği*” ibaresine yer verilmiş, sanki olayın tek mağduru Demayo Efendiymiş gibi Müdür’den övgü dolu sözlerle bahsedilmişti²⁷.

İzmir’in art ülkesinde tarım işçisi ile makine kullanan kapitalist türde büyük işletmeler kuran İzmirli kimi İngilizler yüzyılın (XIX. yüzyılın) sonlarına doğru gerileme eğilimine girdiler ki bunun da en temel nedenlerinden biri, eşkıyalığın tarım işletmeleri üzerinde cesaret kırıcı bir etkiye yol açmasıydı²⁸.

²⁷ *B.O.A.*, DH. EUM., 9/ 10, 20 ZA 1333. Bölge güvenliğine doğrudan bir zarar verme amacı taşımayan ama ticari faaliyetleri aksatacak önemli olaylarda oluyordu. Mesela, İzmir-Aydın Demiryolu işçileri 18 Ağustos 1908’de grev yaparak ücretlerinin arttırılmasını istemişler, istekleri sürüncemede bırakılınca, bu seferde grevdeki işçiler bir treni yoldan çıkarmışlar, depoları yakmışlar, telgraf hatlarını kesmişlerdi. Uzun görüşmelerden sonra grevdeki işçiler ile şirket arasında anlaşma sağlanmıştı ama bu grev tüccarları zor durumda bırakmış, incir ihracatını aksatmış, mallar develerle İzmir’e nakledilmek zorunda kalmıştı. Aynı durum bir başka şekilde tezahür etti. Mesela, Dünya Savaşı yenilgiyle sonuçlanınca, Demiryollarının da mütareke gereği orduların terhis edilmesiyle memleketlerine gitmek üzere yığılan askerler ticari güvenliği tehdit ediyorlardı. Taşınacak emtia bir türlü taşınmadığı gibi; Türkler, İtilaf devletlerinin demiryollarını kendilerinin zararına yönelik kullanımları engellemek için eylemler yapıyorlar ve bu yüzden demiryollarında taşımacılığın kopmasına, kesilmesine neden oluyorlardı. Gülçin Uzuntepe, *a.g.t.*, s. 113. Mehmet Özdemir, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları-Yapısal Ekonomik Sorunlar (1918- 1920)*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2001, s. 86-90.

²⁸ İngiliz işadamları 1850 yılından sonra sadece ithalat ve ihracat işleriyle yetinmeyip toprak satın alarak İzmir ve çevresinde çiftçiliğe başladılar. XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar İngiliz iş adamları tarıma karşı belirli bir ilgi göstermemişlerdi. Bazı Museviler veya Rumların bağ

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

İzmir'den uzanan demiryollarında hemen hemen sürekli bir güvensizlik ortamı yaratarak 10 yıl kadar yöreyi sarsan ünlü eşkiya Çakıcı (Efe) buna neden olan en büyük etmeni²⁹. Mesela, İngiltere Sefareti'nin bir tahriratında, Aydın'da hırsız Zeybeklerin tamamen idareyi ele alarak zulüm yaptıklarından söz ediliyor

bahçe aldıkları olmuşa da ilkel teknolojinin yarattığı düşük üretim miktarları ve ulaşım güçlükleri bu alımları oldukça az miktarda tutmuştu. Yabancı uyrukluların Türkiye'de taşınmaz mal alma imkânları olmayışı, bunun yasak oluşu, yabancı tüccarları bu gibi alımlardan alıkoyuyordu. Ancak sözünü ettiğimiz 1868 Arazi Kanunnamesi'nden sonra İzmir- Aydın arasındaki ekilebilir arazinin pek çoğu 41 İngiliz tüccarının malı olmuştu. Melih Gürsoy, *a.g.e.*, s. 94. 1857 ve 1892 yılları arası İngilizlerin Aydın ve çevresinde satın aldıkları toprakların bir dökümünü yapacak olursak; A.O Clarke Kuşadası'ndan 72.000 dönüm, G. Meredith Aydın'dan 12.000 dönüm, Asia Minor Cotton Company Nazilli'den 36.800 dönüm, J. Aldrich Aydın'dan 6.000 dönüm, C. Gregoriades Ayasuluğ'dan 5.160 dönüm toprak satın almıştı. Ayrıca o zamanlar bazı bireyleri Fransız, bazı bireyleri de İngiliz uyruğunda olan Giraud ailesinin 1860'larda Karaosmanoğulları'ndan aldıkları geniş toprakların alanı veya değeri hiçbir resmi kayıta görülmemekteydi. Satın aldıkları topraklarla birlikte ilkel tarım teknolojisini de devralan İngilizlerden bazıları tarım yapılamayacağını ileri sürerek çiftlikten vazgeçtiklerini açıkladılar. Bir bölümü de kırsal kesimde hayatı felce uğratan eşkıyalık hareketlerinden son derece rahatsız olarak tarlalarını kısa zamanda satmak yoluna gittiler. Bütün zorluklara karşı direnen çoğunluk İngiliz toprak sahipleri, başlangıçta köylülerle ortakçılık veya yarıcılık anlaşmaları yapanlar olduğu gibi, daha da ileriye giderek köylüleri angaryaya koşmaya çalışanlar oldu. Ortakçılık ve yarıcılık gibi geçiş döneminin belirtileri uzun süre devam etti. Cihan Duru- Kemal Turan-Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, 1.Kitap, Ankara, 1982, s. 124 ve ayrıca bkz. Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, s. 80; Reşat Kasaba, "*Batı Anadolu'da Göçer İşçiler 1750-1850*", *Dünya, İmparatorluk ve Toplum- Osmanlı Yazıları*, İstanbul, 2005, s.31.

²⁹ François Georgeon, "*Son Canlanış (1878- 1908)*", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Server Tanilli), II, Adam yay., İstanbul, 2002, s. 181-182. Çakıcı'nın yakalanması için zaman zaman olağanüstü tedbirlerin alındığı görülmektedir. "... Çakıcıoğlu'nun derdest-i teşebbüsatiyle neticesine kadar takip kollarının harekâtı tehir ettirilmiş..." idi. "...dört beş kişiden ibaret olan refkası martini tüfenkle sali olan..." Çakıcı'nın Jandarma kollarınca tesadüf edilecek olursa, etkisiz hale getirilmesine çalışılması öncelikli olarak istenmekteydi. Mustafa Efendi'nin başında olduğu Jandarma kolları eşkıyaya tesadüf ederek "... kurşun menziline yaklaşmayacakları cihetle daima pusuya yatarak eşkıyayı avlamak teşebbüsünde bulunmuş ve buna da muvaffak olamamış olduklarından eşkıya-yı merkumenin cezası artarak irtikab-ı enva-yı cinayata mütecasir oldukları..." vurgulanıyordu. Ancak asıl dikkat çeken nokta "... jandarmaların silahlarını İzmir zebununda mevcut olan martini tüfenkleriyle tebdil-i mükerreren bab-ı Seraskeriye'ye yazıldığı halde yalnız iki yüz tüfenk verilip bunlarda kaza-yı mezkurdeki takip kollarına tevzi olunmuş ise de eşkıyanın diğer kazalara firarlarından mahal Jandarmalar kaval tüfenkleri ile bunda mukabele edememekte olduğundan ve bu babda bir tebdil-i kıta olmak üzere vaktiyle icra olunduğu misüllü bir tabur asker sevki eşkıyanın izale-i vücudları sorunu bab-ı aliye arz olunup bunda müsaade olunmadığından tedabir-i saireye müracaat olunmuş..." idi. Aynı belgede durumun ciddiyetine ilişkin bir başka örneğe de yer verilmiştir. "...dün akşam altı Arnavud'dan mürekkep diğer eşkıya çetesi tarafından Söke kazası'nda bir Hıristiyan dağa kaldırıldığı gibi bundan üç gün mukaddem Ödemiş kazasında Çakıcıoğlu dahi diğer eşkıya reisine kendü aleyhinde casuslukta bulunduğu isnâdâtıyla iki kişiyi suret-i fehimde katl etmiş..." idi. *B.O.A.*, Y. MTV., 252/ 202, 1 § 1321.

ve gerekli tedbirler alınmazsa hadisenin daha da büyüyeceği konusunda bilgi veriliyordu³⁰. Bu arada bu tür efelerin –ki onların oluşturdukları çetelerin– dağlarda yol kesmediklerini, şehirli veya köylü orta halli bir adamı soymaya teşebbüs etmediklerini, müdafaasız insanları öldürmekten kaçındıklarını belirtmeliyiz. Aydın’da ve muhitinde en kuvvetli, en nüfuzlu sınıf olarak tanınan zümre toprak ve çiftlik beyleri zümresiydi. Dağa çıkan Efelerin teşkil ettikleri çeteler, kendilerine lazım olan parayı çok kere bu beylerin halkın nefretini kazanmış olanlarından isterlerdi³¹. Aydın sancağı civarında halka zarar veren Donsuz ve Kara Ali ismindeki eşkıyalar bölge güvenliğini bir süre tehdit etmişler ve sonra bu eşkıyalar birbirlerini vurarak bu tehdit de kendiliğinden ortadan kalkmıştı³². Aydın ve civarında yol kesicilerde güvenliği tehdit eden unsurlardan biri olmuş ve bunların ele geçirilmesi için Vali İsmail Paşa bizzat hareket etmiş hatta bu olay Courier d’Orient’de görülmüştü³³. Kuşadası’nda da 30 kadar Rum şakisi zuhur ederek güvenliği tehdit eder durum arz etmişler, Yoran köyünün papazını zorla kaldırtıp gezdirmekte bulunmuşlardı³⁴. Bazı Rum eşkıyasının bölge güvenliğini tehdit eden hareketleri dönemin ünlü Valisi Mithat Paşa’nın “*Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti Celilesi’ne*” yazdığı resmi yazıda; “(...) Aydın Vilayeti sahil cihetinin Ayvalık’tan ta Mekri’ye kadar 80-100 saatlik mesafesi üzerinde vaki kasaba ve karyelerin birbiri üzerinden yüzde 80 ahalisi Rum milletinden olarak bunların dahi ekserisi Yunan gayretkeşlerinden olmasıyla içlerinden birçoğu Yunan mahmiliği (himaye) iddiasına sapsmış ve bunların davetiyle Yunan adalarından pek çok eşhas hizmetçilik ve ziraatçılık vesilesiyle gelip ve emlak ve arazi sahibi olup yerleşmiş idüğünden ve bu vechle en küçük kazada birkaç bin Yunanlı olduğu gibi nefsi-i İzmir şehrinde otuz binden müteceviz Yunanlı bulunduğundan bunlar maddeten her türlü fenalığa mütecasir olarak birçok vukuat-ı cinaiye zuhura

³⁰ *B.O.A.*, HR. SYS., 59/80, 04.8.1854.

³¹ Zeki Mesud Alsan, *Memleket Çocuğu Mustafa’nın Romanı*, Vadi yay., Ankara, 2002, 94 ve 133. Bununla birlikte bazı ilginç olaylarda yaşanıyordu. Örneğin, iki yıldır süren kuraklık yüzünden Kırkinca (Şirince) reayası vergisini ödeyememişti. Zaten bu verginin reyanın ödeyebileceklerinden fazla olması emlakı olmayanlardan vergi alınmak istenmesi ve dul kadınlara adeta saldırırcasına muamele yapılması şikâyet konusu olmuştu. Daha da ilginç “...ehl-i İslam ahalisinden gelen muhassıl...” bir papazın sakalını yolmuştu. Halk bu gibi durumların hükümet yetkilileri tarafından bilinmediğinden şikâyet etmiş, Patrikhane vergilerin usulüne göre, azaltılarak toplanmasını ve yeniden düzenlenmesi gerektiğine ilişkin bir istekte bulunmuştu. *B.O.A.*, A.MKT. 55/ 53, 12. 4. 1262.

³² *Tasvir-i Efkar*, 13 R 1283.

³³ *Tasvir-i Efkar*, 9 RA 1285.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

geldiği (...)” belirtilmiştir. “(...) *Geçen seneden ve hususiyle birkaç aydan beri sevahilin her tarafını istila edip ve bunlara bakarak taraf taraf her mahalde haydutluk katl-i nüfus maddeleri çoğalmış (...)*” bölgede emniyet ve huzurun kalmadığı bildirilmiştir³⁵. Özellikle Aydın Sancağı’nda Söke ve çevresinde Rum şakilerin ağırlıklı olarak eşkıyalık hareketlerinde buldukları gözlenmektedir. Dikkat çekici diğer bir örnek Sökeli Dimitri ve Ayvalıklı Konstantin’in Çanlı köyünde rençper taifesinden Kıbrıslı Kosta’yı öldürüp iki kez de gümrük memurlarını soyup silah ve akçelerini gasp ettikleri küçük çaptaki eşkıyalık hareketleridir³⁶. Bu örneklerin içinde beklide en dikkate değer Yunanistan’ın Batı Anadolu kıyılarında asayişin bozulması için eski bir suçlu olan Polis Ali Rıza’yı kullanmasıdır. Kumanovalı Ali Rıza Balkan Harbi sırasında “... *Kumanova mağlubiyetini müteakip harblerle teşrik-i mesai ederek İslam-ı ahaliye yapmış olduğu zulm ve işkenceye mukabil (...) Kumanova’nın Macar hükümeti tarafından istila edilmesi üzerine ricat eden harb ordusu ile birlikte Selanik’e gelerek orada dahi İslamlar aleyhinde bir müddet icra-yı melanetten sonra Atina’ya gitmiştir. Merhumun bu defa Söke ve civarında icra-yı şekaveti Atina’da bulunan İtilaf hükümetleri kumandanlığı tarafından Anadolu sahilinde icra-yı siyaset eden diğer Rum çeteleriyle birlikte Memalik-i Osmaniyye dahilinde mezkur hükümetler nam ve hesabına ihtilal çıkarmak ve asayiş-i ihlal etmek maksadına matuf bulunduğundan hissiyat-ı vataniye ve milliyeden*

³⁴ *Tasvir-i Efkar*, 7 CA 1279.

³⁵ *B.O.A.*, Y.EE., 79/ 105, 11 L 1297.

³⁶ *B.O.A.*, A.MKT. MVL., 40/ 46, 14 Mayıs 1267. Rum eşkıyanın küçük çaptaki hareketlerinden biri de Yanni Ulahud, Yorgi ve Hristo örneğinde görülür ancak bu hareketleri uzun sürmez ve Bıyıklı köyü civarında Jandarma kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilirler. *B.O.A.*, Y. PRK. ASK., 160/ 17, 2 Z 1317. Bununla birlikte Rumların Arnavud çetelerle işbirliği halinde gerçekleştirdikleri ve hatta yerlilerden de destek buldukları eşkıyalık hareketleri söz konusudur. *B.O.A.*, Y. PRK., ASK., 229/ 44, 18 RA 1323. Bölge genelinde hırsızlık ve kaçakçılıkların hayli fazla yaşandığı görülmektedir. İzmir’den Kaymakam Refik Bey’in “(...) *Geçen gece (27. 3. 1905) Rum kaçakçılar tarafından on sekiz yük ecza-yı nariyye ve eşya-yı memnu Sisam’dan Söke sevahiline gönderilerek kaçırıldığı, eşya-yı memnunun pek çoğunun Söke sevahilinden kaçırılmakta olduğu burasının taht-ı muhafazaya alınmadığı işaret ve ifadatla anlaşıldığına*” ilişkin resmi yazısında yer alan bu durum büyük çaplı kaçakçılıklardan yalnızca bir tanesidir. *B.O.A.*, Y.PRK. ASK., 233/ 8, 27 B 1323. Ancak bununla birlikte, dolandırıcılıkla ilgili ilginç bazı durumlar da oluyordu. Mesela, İtalyan tebaasından Nikola Filabto Aydın tüccarından 500 lira kadar dolandırarak, İzmir’e kaçmış, ancak yakalanan Filabto’nun üzerinde para bulunamamışsa da şüphelenildiği için uzun süre tahkikatı devam etmişti. *Ahenk*, 14 Teşrin-i evvel 1332.

mahrum bulunduğu (...)” anlaşılmaktadır³⁷. XX. yüzyılın başlarında ve savaş ortamında yaşanan ve halk arasında birlik ve bütünlüğü bozmaya yönelik bu olaylar, ilk bakışta savaş ortamından kaynaklanan bir hareketmiş gibi görünmektedir. Hâlbuki hemen hemen benzer olayların XIX. yüzyılda da olduğu anlaşılmaktadır. 1894 yılında Ahmet Esad adlı bir kişinin İslam ve Hıristiyan ahali arasında “*gaileye sebeb verecek davranışlarda bulunduğu*” hatta dört tane silahlı Yunanlı beslediği görülmektedir. Ahmet Esad’ın “*gerek kapı kapı dolaşarak ve gerekse yayın yoluyla tehditkâr davranışlarda bulunduğu*” Aydın Valisi Hasan Fehmi tarafından Yıldız Saray-ı Hümayun’a yazılan bir resmi yazıyla bildirilmiştir³⁸.

Bununla birlikte mahalli zabıta kayıtları son derece düzensiz, Aydın vilayeti zaptıyesi de bir o kadar yetersizdir. Ayrıca yeni mahkemelerin durumu da olayların önüne geçilememesinin esas sebeplerindendir. Mithat Paşa’ya göre, memleketin güvenliğini bozan, cürüm ve cinayet erbabının tutulup mahkemelere teslim olunması ve bunlar hakkında verilen cezaların emsaline ibret olacak biçimde yerine getirilmesi zorunluydu. Adli işlerin mutlaka yürütme gücünden ayrılarak bağımsız bir biçimde yönetilmesinin gereği ve yararı da açıktı. Nahiyelerde de Sulh Mahkemeleri bulunup ceza gerektiren davalara bakmaları yerinde olacaktı. Orman, köy ve tarla bekçilerinin de adli zabıtanın sayılması hatta bunların gerektiğinde polisle birlikte kullanılması, liva merkezlerinde düzenli hapisanelerden başka tutukevlerinin de kurulması şarttı. Cinayetlerin hızla artmasının nedeni vilayet zabıtasının son derece bozuk olmasıydı. Bu yüzden bunun düzeltilmesi tahsisatın artırılmasına bağlı bulunmakta ise de mali durum şimdilik buna elverişli değildi. Mesela bir süreden beri, Aydın’da İslam ve Hıristiyan nüfusu öldürüp, mallarını gasp eden veya ard arda dağa kaldırıp fidye isteyen eşkıya çeteleri bölge güvenliğini bozmuş, fakat bu çetelerin üçü bertaraf edilmiş, biri teslim olmuş, Yılık Abdi

³⁷ Dâhiliye Nezareti Polis Ali Rıza’nın bir an önce yakalanması için Aydın Vilayeti’nden bir kıta da fotoğrafını istemişti. Polis Müdür-ü Umumi’sinin Dâhiliye Nezareti’ne yazdığı resmi yazıyla da Polis Ali Rıza’nın affedilmesinin veya askere tekrar sevkinin mümkün olmadığı bildirilmişti. *B.O.A.*, DH. EUM. 1 ŞB., 12/ 39, 18 Z 1336.

³⁸ *B.O.A.*, Y.PRK. UM., 31/ 80, 26 N 1312. Söke’de de dört kişilik bir başka eşkıya çetesinin ötede beride görüldükleri haber alınmış “*muhtelif cihetlere çıkarılan on kısımdan mürekkep Jandarma müfrezelerine ilaveten*” birkaç müfrezenin daha sevk edilmesi Ferik Mehmet Şakir tarafından istenmişti. *B.O.A.*, Y. PRK. ASK., 2 Z 1317. Asker kaçaklarının da bölge asayişini tehdit eder durumları bölge huzur ve güvenliğini bozmaktaydı. Söke’de sekiz kişiden oluşan asker kaçağı gayr-i müslimin şekavette buldukları dönemin basınından öğrenilebilmektedir. *Ahenk*, 5 Haziran 1912

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

İsimli eşkıya ve çetesi sağ ele geçirilmişti. Ama hala faaliyette bulunan beş çetenin daha olduğu belirtilmekte, “*Meclis-i İdare-i Vilayetçe tezker olunan tedabir-i cümlesinden*” olarak jandarma alayının tümünün bu eşkıyaların üzerine gönderilemediği, sadece bu eşkıyaları bertaraf için 80 nefer jandarma olduğu, ancak bunun yetmediği, aynı maaşla bu kadar daha jandarma takviyesinin gerekli olduğu Aydın Vilayeti’nden şifreli bir yazı ile Kamil Bey imzasıyla Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi’ne bildirilmişti. Ancak burada önemli bir diğer nokta, jandarmanın da eşkıyanın kullandığı “*martini*” tüfekler türünde silahlara sahip olması gerektiğinin hatırlatılmasıydı³⁹. Vilayetin güvenliğini sağlamakla görevli mevcut zabıta askerlerinin maaşları az, sayıları da yetersizdi. Öte yandan zaptiye askerinin silahları son derece etkisizdi⁴⁰. Eşkıyalığın önüne geçilebilmesi için önce jandarmaya, sonra silah ve maaş ihtiyacı olduğu ortadaydı. Dâhiliye Nezareti’ne yazılan bir yazı çok ilginç bir durumu ortaya koyuyordu. Bu yazıda jandarma yazımlarında, jandarma alaylarında gayrimüslimler için açık kadrolar bırakılmış ise de maaşın azlığı, gayrimüslimlerin jandarma hizmetine çok fazla rağbet etmemelerine sebep oluyordu. Açıkça görülüyordu ki Müslümanlar askerlik ve jandarma gibi büyük ekonomik getirisi olmayan hizmetlerde bulunurken, gayrimüslimler ekonomik getirisi fazla iş kollarında çalışmayı daha uygun buluyorlardı. Hâlbuki jandarma alaylarının maaşlarını aydan aya düzenli bir şekilde aldıkları vurgulanıyorsa da bunun pek fazla etkili olmadığı görülmektedir. Kaldı ki resmi bir belgedeki, “*Burası büyük bir ticaretgâh olup şimendiferler, tramvaylar, fabrikalar, enva-ı şirketler ve tesisat-ı ticariyeler kaffeten (hepsi) Hıristiyanların idarelerinde olması hasebiyle jandarma hizmetine elverecek derecede bulunan Hıristiyanlar, İslama tercihan daha ziyade maaş ve müstevfa (dolgun, çok) ücretle hizmet-i*

³⁹ İlgili konunun ayrıntıları Aydın Valisi Kamil Paşa’nın yazdığı resmi yazısında “*Bir müddetten berü dahil-i vilayette türeyip katl-i nüfus ve gasb-ı emval ile beraber İslam ve Hıristiyan mahsulatını dağa kaldırıp fidyeye necat almağa mütecasir olan eşkıya çetelerinden mukaddema vücutları izale olunup biri dehalet etmiş (teslim olmuş) ve bu kere Yılık Abdi dahi teba-yı avanesi hayyen ele geçirilmiş ise de geride devran eden rivayete nazaran beş çete eşkıya kalıp(...)*” faaliyetlerine devam ettikleri belirtilmektedir. Aynı yazıda, “*(...) Meclis-i İdare-i Vilayetçe tezker olunan tedabir-i cümlesinden olarak mülhakata münkasım olan Jandarma alayının topluca bir mahale sevki kabil olamamasına mebni mukaddem (...) istihdam olunan seksen nefer muvakkat Jandarmaya ilaveten aynı miktar maaşla yetmiş nefer daha teşkili ilavesi ve çünkü eşkıya martini tüfenkleriyle müsellağ olduğundan Jandarma eslihasının (silahlarının) dahi martini ile teslimi ve bakiyye-i eşkıya-yı merkumenin ortadan kaldırılmasını müteakip muvafakat Jandarmaların cümlesine izin verilmesi(...)*” isteniyordu. **B.O.A.**, Y.MTV., 266/ 126, 11 Ş 1322.

⁴⁰ **A.g.m.**, s. 136-143.

ticariye vesairede istihdam edilmekte olmaları” şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere; Hıristiyanlar iktisadi işletmelerinde Müslümanlardan daha çok para kazanıyorlar ve bu tatlı iktisadi kazançlarını bırakıp jandarmaya yazılmak istemiyorlardı⁴¹.

Bölgede eşkıyanın çoğaldığı, dağa adam kaldırmalar, fidye-i necat isteme olaylarının arttığı yolundaki bir başka belge ise bir an önce gerekli tedbirlerin alınmasını öğütüyordu. Bu yazıda eşkıyalığın bir türlü önüne geçilememesinin başlıca nedeni olarak jandarma efradının elindeki “*kar-ı kadim kapaklı tüfenkler*” olduğu ve bu eski zaman işi kapaklı tüfenklerin martini silahlarına sahip eşkıyaya karşı bir tesiri olmadığı bildiriliyordu. Bunun için “*Efrad-ı merkume tüfenklerinin martiniye tebdili hususuna evvelce müsadese seniyeye-i canib-i hilafetpenahiye’ye şayan buyrulmuş ise de daire-i aidesince henüz icab-ı icra olunmadığı*” sözüyle eşkıyaların sahip olduğu güçlü martini silahları karşısında jandarmanın geri kalmış tüfenklerinin hiçbir tesiri olmadığı ve hükümetin martini silahlarının jandarmaya da sağlaması yönündeki isteklerinin henüz hükümetçe cevaplandırılmadığına dikkat çekiliyordu. Jandarma alayının teftişi ile ilgili kısım ise son derece ilginçti. “*Jandarma alayının teftişine memur buyrulmuş olan Thomas ve Ziya Beyler henüz İzmir’e vasil olmadıkları gibi İzmir şehri etrafının muhafazası için izam-ı mukteza-yı emr ve ferman-ı hümayun cenab-ı mülükanedden evvela bir yola nizamiye süvarisi dahi elan gönderilmediği, filhakika bu babda evvelce şerefsadır olan iradat-ı seniyeye-i mülükane-i ahkâm-ı menfiyesine tevfikân icab edenlere ibga-yı tebligat olduğu halde muktezayatinin şimdiye kadar tehir etmesi esbabı anlaşılammıştır*” şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere; hükümet eşkıya hareketlerine derhal müdahale edememekte, İzmir şehrinin etrafının güvenliği için gönderilmesi istenen atlı askeri bile sağlayamamaktaydı. Bu konuda gerekenlerin yapılmaması veya ertelenmesinin de nedenleri de anlaşılammıştı. 2 milyona yakın bir nüfusa sahip olan Aydın Vilayeti ahalisinin ciddi bir surette asayiş ve emniyete sahip olması gerektiği ve vilayet ahalisinin şikâyetlerinin dikkate alınarak giderilmesinin zorunluluğu vurgulanıyordu; zaten bu işin derhal ve süratle halledilmesi, tekrar asayiş ve emniyetin sağlanması için “*taraf-ı vala-yı askeriye*”ye de bir yazının gönderildiği belirtilmişti⁴².

Jandarma ve silah dahi göndermekte zorluklar yaşayan, Jandarma azlığından dolayı eşkıya takibiyle yeteri kadar meşgul olamayan, hapishaneleri

⁴¹ *B.O.A.*, DH. T.MIK. S., 12/ 41, 26 S 1315; *B.O.A.*, DH. T.MIK.S, 10/ 20, 30 5 1897.

⁴² *B.O.A.*, Y. PRK. ASK., 240/ 44, 1 C 1324.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

koruyamadığından zaten zor yakaladığı eşkıyaların hapisanelerden kaçışını önleyemeyen Osmanlı Devleti⁴³, işin üzerine her zamankinden daha kararlı eğilmiş ve 3 Ekim 1909 Men-i Şekavet Kanunu'nu çıkarmıştı. Bununla, maaşlarda iyileştirmeye gidilmiş, görevi başında sakat kalan veya ölenlerin ailelerine emekli maaşı bağlanması kararlaştırılmış, her köyde ikişer asker jandarma bulundurulup bekçilerin bu jandarmaların emir ve silahları altına girmeleri kararlaştırılmıştı. Kanunun beşinci faslının mücazat kısmının 31. maddesi ise çok ilginçti; ahaliden eşkıya çetelerine katılanların aileleri hükümetin kararlaştırılacağı yer ve mahallere iskan edilecekti. Yine aynı kanunun 27. maddesi, eşkıya ve ona yardım edenlerin yargılanması için Divan-ı Harb-i Örfilerin de kurulmasını öngörüyordu⁴⁴.

Sonuç olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında diğer Anadolu kentlerine göre oldukça gelişkin bir ticaret merkezi haline gelen Aydın Sancağı; gerek yabancı sermaye yatırımları gerekse ulaşım alanındaki gelişmelere paralel olarak ekonomi düzeni ve hacminde bir takım değişiklikler ve gelişmelere ev sahipliği yapmıştır. Bu değişimler yabancı ağırlıklı olmak üzere büyük sermaye birikimlerini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte toprak ve gelirin ekonomik açıdan eşit olmayan dağılımı bölgenin sosyal dokusuna büyük zararlar vermiş, eskiden var olan feodal zenginlerin yanında ayrıca gelişen ve zenginleşen bir kesim daha ortaya çıkmıştır. Aydın Sancağı'nda kapitalist ilişkilerin yayılmasıyla bölge gelir dağılımının adaletsizleşmesine paralel olarak bir kısım nüfus özellikle yabancı sermayedarlara ciddi tepkilerde bulunmuş, isyan etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun en canlı ekonomik ilişkilerinin görüldüğü Aydın Sancağı'ndaki eşkıyalık hareketlerinin, Osmanlı Batı Anadolu'sunda değişen sosyo-ekonomik yapısı içinde farklı bir boyutta cereyan ettiği gözlenmektedir. Aydın Sancağı'ndaki eşkıyalık eylemleri genellikle uzun süreli hareketlerdir. Yarattığı güvenlik sorunu itibarıyla özellikle yabancı sermayeyi fazlasıyla etkilemiş, devletin bu tür eylemleri hızla bertaraf etme yoluna gittiği anlaşılmaktaysa da, aldığı önlemlerin pek fazla kalıcı ve etkili olmadığı pekâlâ anlaşılabilmektedir.

⁴³ Sabri Yetkin, *a.g.e.*, s. 72-74.

⁴⁴ *Meclis-i Mebusan: Levayih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Devre: 1, İçtima sene: 2, H. 1325-1326*, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 109-123.

Cihan Özgün

KAYNAKÇA

- AHENK, 14 Teşrin-i evvel 1332.
AHENK, 22 Eylül 1909
AHENK, 26 Eylül 1326 (1910).
AHENK, 27 Ağustos 1911.
AHENK, 28 Ağustos 1911.
AHENK, 5 Haziran 1912
AHENK, 6 Nisan 1910.
Aydın Vilayeti Salnamesi, H. 1307
B.O.A., A.MKT. MVL., 40/ 46, 14 Mayıs 1267.
B.O.A., DH. MKT., 1448/ 34, 30 Z 1304.
B.O.A., DH. TMİK. S., 12/ 41, 26 S 1315
B.O.A., DH. T.MİK.S, 10/ 20, 30 5 1897.
B.O.A., HR. SYS., 59/80, 04.8.1854.
B.O.A., Y. PRK. ASK., 240/ 44, 1 C 1324.
B.O.A., Y.EE., 79/ 105, 11 L 1297.
B.O.A., Y.PRK. UM., 31/ 80, 26 N 1312
ÇELİK, Birten, *Türkiye'de İşçi Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi (1800- 1870)*,
Basılmamış Doktora Tezi, D.E.Ü., A.İ.İ.T. Enst., İzmir, 1999
B.O.A., A.MKT. 55/ 53, 12. 4. 1262.
B.O.A., DH. EUM. 1 ŞB., 12/ 39, 18 Z 1336.
B.O.A., DH. EUM., 9/ 10, 20 ZA 1333
B.O.A., DH. MKT., 1461/91, 22 R 1305
B.O.A., D.H.MKT., 1451/55, 09 M 1305.
B.O.A., DH. MUI., 33/2-3, 24 N 1327
B.O.A., Y. MTV., 252/ 202, 1 Ş 1321.
B.O.A., Y. PRK. ASK., 14 RA 1323.
B.O.A., Y. PRK. ASK., 160/ 17, 2 Z 1317.
B.O.A., Y. PRK. ASK., 2 Z 1317.
B.O.A., Y. PRK. ASK., 227/ 35, 9. M. 1323.
B.O.A., Y. PRK. ASK., 229/ 28, 14 RA 1323
B.O.A., Y. PRK. ASK., 243/ 71, 29 Z 1324.
B.O.A., Y. PRK. ASK., 247/ 70, 02 Ca 1325.
B.O.A., Y. PRK., ASK., 229/ 44, 18 RA 1323

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki

- B.O.A., Y.MTV., 266/ 126, 11 Ş 1322.
B.O.A., Y.MTV., 309 / 119, 15 R 1316.
B.O.A., Y.PRK. ASK., 233/ 8, 27 B 1323
B.O.A., Y.PRK. MUD., 22/ 59, 13 C 1317.
B.O.A.,Y. PRK. ASK., 243/ 71, 29 Z 1324.
DURU, Cihan – TURAN, Kemal – ÖNGEOĞLU, Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, 1.Kitap, Ankara, 1982.
KASABA, Reşat, “*Batı Anadolu’da Göçer İşçiler 1750- 1850*”, *Dünya, İmparatorluk ve Toplum- Osmanlı Yazıları*, İstanbul, 2005.
ATAY, Çınar, “*Metropolleşmeye Doğru İzmir*”, *Ege Mimarlık Dergisi*, II, İzmir, 1991.
GEORGEON, François, “*Son Canlanış (1878- 1908)*”, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Server Tanilli), II, Adam yay., İstanbul, 2002.
UZUNTEPE, Gülçin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın, Kasaba (Turgutlu) 1856–1897*, Anadolu Üniv. Sos. Bil. Enst., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2000.
Hizmet, 1 Nisan 1891.
Hizmet, 1 Nisan 1891.
Hizmet, 3 Şubat 1891.
Meclis-i Mebusan: Levayih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Devre: 1, İctima sene: 2, H. 1325–1326, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.
ÖZDEMİR, Mehmet, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı Başlangıç Dönemlerinde Türk Demiryolları-Yapısal Ekonomik Sorunlar (1918- 1920)*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2001.
GÜRSOY, Melih, *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanlarıyla Bizim İzmir’imiz*, Metis yay., İzmir, 1993.
BASKICI, Murat, *1800- 1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Turhan yay., İstanbul, 2005.
KAYNAK, Muhteşem, “Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklenme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış”, *Kent Kültürü Dergisi*, Sayı. 1, Nisan- 2000.
ATİLLA, Nedim, *İzmir Demiryolları*, İ.B.B., Kent Kitaplığı yay., İzmir, 2002
YAPUCU, Olcay P., *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap yay., İstanbul, 2007.
KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Savaş yay., Ankara, 1982.

Cihan Özgün

- TEKİN, Saadet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Nazilli*, (Basılmamış Doktora Tezi), D.E.Ü., A.İ.İ.T., İzmir, 1997.
- YETKİN, Sabri, *Ege'de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- TOYDEMİR, Sait, "Aydın Demiryolu", *Demiryol*, Sayı. 7, Nisan- 1952
- AYDINEL, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1993.
- PAMUK, Şevket, "19. yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul, 1985.
- Tasvir-i Efkar, 7 CA 1279.
- Tasvir-i Efkar, 27 S. 1280.
- Tasvir-i Efkar, 13 R 1283.
- Tasvir-i Efkar, 9 RA 1285.
- ARIKAN, Zeki, "Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği (Ağustos 1880- Mayıs 1881)", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri- Bildiriler ve Tartışmalar*, Edirne, 1984.
- ALSAN, Zeki Mesud, *Memleket Çocuğu Mustafa'nın Romanı*, Vadi yay., Ankara, 2002.